

ORTAÇAĞ İSLAM DÜNYASINDA KADININ EĞİTİMDEKİ YERİ

Prof. Dr. Mustafa HİZMETLİ*

Dergimizin bu sayısında, Almanya’da doktora çalışması yapan ve çalışmalarını daha çok Ortaçağ İslam dünyasında kadın eğitimi üzerine yoğunlaştıran, Kazım Sever’le yapılan söyleşiyi sizlerle paylaşıyoruz. Günümüzde de hala tartışılan bu önemli konuyu gündeme getirdiği ve bize değerli zamanını ayırdığı için okuyucularımız adına kendisine teşekkür ediyoruz.

Efendim, Bochum Üniversitesinde Ortaçağ’da İslam Dünyasında Kadın Eğitimi konusunda doktora çalışması yaptınız. Öncelikle Almanya’da lisansüstü eğitimin içeriği ve avantajları hakkında bizi bilgilendirebilir misiniz?

Lisansüstü değil de, genel olarak Almanya’da yüksek eğitimin avantajlarından bahsetmek gerekirse bunu yaşadığım tecrübe ile şöyle özetleyebilirim. Bizim okuduğumuz bölümlerde (genel olarak sosyal bölümler) imtihanla sınıf geçmek yerine Hausarbeit (ev çalışması, öğrencinin kısa makaleler yazması) denilen çalışmalar yapılarak sonunda diploma çalışması veya magister çalışması yapılarak üniversite bitiriliyor. Bu çalışmalar öğrencinin seviyesine göre değişebiliyor. Bu sayede öğrenci daha üniversite birinci sınıftan başlayarak bitirinceye kadar bilimsel makale yazma tecrübesi kazanıyor. İmtihan sadece şarkiyat ve İslami ilimler (Orientalistik, İslamwissenschaft) gibi bölümlerde Arapça-Almanca çevirisinde oluyor. Bilimsel çalışmalara adapte olmuş, üniversiteyi de bir çalışma ile bitirmiş olan öğrenci üniversitelerin ilgili bölümlerinde bir enstitüde bir projeye dâhil olarak akademik çalışmalarına devam ediyor.

En büyük avantajlardan birisi şüphesiz akademik dünyada neler olup bittiğinde anında haberdar olabilme imkânıdır. O zamanlar alakalı literatüre ulaşabilmek oldukça zordu. Hiç unutmam Ankara’dan gelen veya mektup yazan arkadaşlara kitap fotokopisi için bayağı zaman harcardım. Biz 50 kuruş verdiğimizde ise dünyanın neresinde olursa olsun kitap elimize ulaştırılıyordu.

Bu proje çalışmalarında benim tecrübeme göre yabancı öğrencilerin iyi olanları, seçiliyor. Projede yer alamayanlar, almayanlar kendi seçtikleri konuda veya hocaların tavsiyesi ile bir konuda çalışarak doktoralarını bitiriyorlar. Özellikle Türk öğrencilerin bu projelerde görev

* Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

almalarının zor olmasının sebebi yabancı dil sorunu ile başlıyor. Bizim bölümler ne kadar çok yabancı dil o kadar iyi bir öğrenci felsefesi ile çalışıyor. Size bir anımı anlatayım: Almanya’da doktora yapacağımı duyduklarında değerli hocalarım Hüseyin Atay ve M. Sait Hatipoğlu rahmetli Fuat Sezgin’e benden sitayişle bahseden bir mektup yazdılar.

Hocamı birkaç arkadaş ile ziyaret ettiğimizde, zorla da olsa hocanın elini öptüm, mektubu verdim. Hoca çok duygulandı, neredeyse gözlerinden yaş dökülecekti. Sonra sohbet başladık. En büyük arzusunun yanında bir Türk öğrenci akademisyen yetiştirmek olduğunu ve eserlerinden bazılarının Türkçeye çevrilmesi olduğundan bahsetti. Sonra konu yabancı dil meselesine geldi. Bize dedi ki bizim şu hizmetlerimizi yapan delikanlı altı dil biliyor ama yetmez Kazım Hoca dedi. Bir arkadaşın sorusu üzerine ise: Hocam Helmut Ritter 29 dil biliyordu, biz onu biraz geçtik ama yeterli değil dedi. Tabi biz biraz Arapça biraz da Almanca biliyorduk, ikisi bir dil bile hala etmiyor. Benden sonra birkaç arkadaş daha geldi hocanın yanına. Ama hocanın yanında kalmak, akademik kariyer yapmak hiç birimize nasip olmadı. Hoca zor adamdı. Fakat asıl mesele onun zorluğu değil, beklentisinin yüksekliği ve bizim tembelliğimizdi.

Tez konunuzun başlığı nedir? Neden bu konuyu çalışma gereği duydunuz?

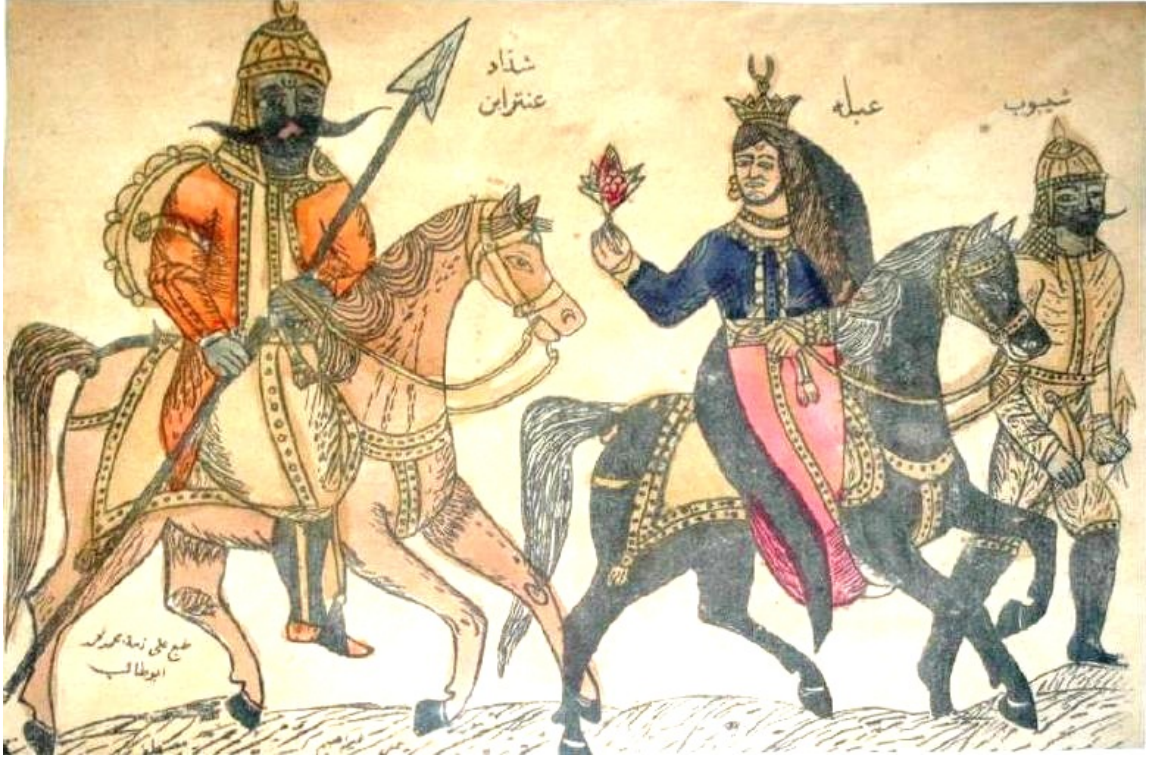
Benim 30 senedir üzerinde hala zaman zaman çalıştığım konu Ortaçağ İslam dünyasında kadının eğitimi ve öğretimi ile kadınların kültürümüzün yaygınlaşıp yerleşmesindeki rolü meselesidir.

80’li yıllarda, feminizmin tavan yaptığı dönemlerde, Müslüman gençlik ile diğerleri arasındaki tartışma konularının başında İslam’da kadın konusu geliyordu. Tartışmanın temelinde ise birkaç Kur’an ayeti bulunuyordu. Eşim bir Alman ilahiyatçısı olduğundan Müslüman birisi ile evlendiğinden o da kiliseden kovulmuştu. Bizim gece gündüz konumuz din-kadın tartışmaları üzerine devam ederken ben bir de bizim tarihimizde bu kadın-kız çocuğu eğitim ve öğretimi konusunu kafaya takmaya başladım. Feministler birçok konuda haklı görünüyorlardı ama üslupları ve yöntemleri beni rahatsız ediyordu. Konuyu hocama açtığımda ben bu konunun uzmanı değilim, ama sen bilirsin dedi ve birkaç kitap tavsiye etti. Konuyu araştırmam böyle başladı.

Ortaçağ İslam toplumunda kadınlar eğitim kurumlarına nasıl kabul ediliyorlardı?

Ortaçağda elbette bugünkü gibi eğitim kurumlarından bahsetmek mümkün değildir. Fakat İslam öncesinde bile okuma yazma öğretilen temel okulların (Küttab) varlığını biliyoruz. İslam’ın doğuşunda kadınlardan okuma yazma bilen, Muallimelik (öğretmenlik) yapanlar da vardı. Bu İslam geldikten sonrada artarak devam etti. İslam kültüründe eğitim ve öğretim konusunda kadın erkek diye bir ayırım yoktur. Anne babanın görevi çocuklarına gerekli eğitimi sağlamaktır. Yetişkinlere bu imkânı sağlamak ise valinin, devlet idarecisinin görevidir. İslam kültüründe

eğitim ve öğretim için bir müessese veya yaş sınırı da yoktur. İlim öğrenmek beşikten mezara kadar süren bir ibadet ameliyesidir ve bunda bir cinsiyet ayrımı ve sınırlaması da yoktur. Dolayısı ile kadınlar mevcut kurumlarda hem dersler alıp öğrencilik yapabilirken, hem de buralarda dersler verebiliyordu. Kadın erkek ayrımı asla söz konusu değildir. Kuzey Afrika gibi İslam coğrafyasının bazı bölgelerinde kız çocuklarının ayrı olması tavsiye edilse bile, bu coğrafyanın çoğunda karma öğretim hâkimdi. Yetişkinlerde ise bu ayırım hiçbir yerde söz konusu değildir.

Kadınlar neden eğitim alma gereksinimi duyuyorlardı?

Her şeyden önce İslam dini yazılı kaynağı olan bir dindir. Dini öğrenmek ise kadın erkek her Müslüman'a farzdır. Sorunun cevabı bu kadar kısa ve net. Erkekler neden ihtiyaç duyuyorlarsa kadınların nedeni de aynıdır. Bu ibadet olarak telakki edilmiş bir durumdur.

Kadınların sosyal ve ekonomik statüleri eğitim almalarında nasıl rol oynuyordu?

Ortaçağ toplumlarında eğitim ve öğretimden bahsederken konunun temelini dini eğitim ve öğretimin oluşturduğu unutulmamalıdır. Bu durum dünyanın her tarafı için geçerliydi. Yazmış olduğu *el-Maarif* adlı kitabında İbn Kuteybe öğretmenlere özel bir bölüm ayırmış, burada kimlerin ücretli, kimlerin meccanen, kimlerin aristokrat çocuklarına, kimlerin ise avam çocuklarına öğretmenlik yapmayı tercih ettiklerini listeler halinde vermiştir. Alimeler arasında Şühde el-Kâtibe gibi hali vakti yerinde zenginler varken, Zeynep el-Mekkiyye gibi fakir olanlar da

vardı. Abbasiler döneminde özellikle aristokrat çevrede bulunan cariyelerin kültürel seviyeleri tahmin edilenin çok üzerindeydi.

Erkeklerle kadınlar aynı eğitimi, aynı koşullarda alabiliyorlar mıydı?

Bu soru cevap verilebilmesi oldukça zor olan bir sorudur. Buna evet demeyi çok isterdim ama maalesef kadınların eğitim alırken karşılaştıkları zorluklar erkeklere göre oldukça fazladır. Bunun en büyük sebebi ise fakihlerin fetvalarıdır. Bu zorlukların başında gelenlerden bir tanesi seferilik konusudur.

Bilindiği üzere ilim elde etmek için yolculuk ortaçağda geleneksel bir durum almıştı. Tarihimiz Endülüs'ten çıkıp Buhara'ya kadar ilim elde etmek için yolculuk yapan kişilerin maceralı hayat hikâyeleri ile doludur. Konuyu merak edenlere ünlü seyyah İbn Batûta'nın *Rihle*'sini okumalarını tavsiye ederim. Bilindiği üzere fakihler kadınların seyahat özgürlüklerini kısıtlamak için ellerinden geleni yapmışlardır. Bu konu kadının değişik meslekleri yapmasında da geçerlidir. Mesela kadının imamlığı konusu. Ebû Davut'ta Ümmü Varaka hadisi olmasına rağmen ve Taberi, Süfyan-ı Sevri, Zahiriler kadının imamlığının mutlaklığını erkeklere imamlık da dâhil kabul ederken, günümüzdeki Sünniliğin yaşayan kolunun fakihleri değişik gerekçelerle bunu caiz görmemiştir. Hatta onlara soracak olursanız kadının yaşlısı ve çirkini camiye gidebilir, ama genç ve güzeli asla gidemez. Fakihler Ahmet b. Hanbel'den sonra kadınlara karşı fitne silahına sarılmış ve hala ellerinde bu silah ile beklemektedir. Müslüman erkekler nefislerine hâkim olmak yerine, kadınları odalara kilitlemeyi tercih etmişlerdir.

Kadınların hoca olarak çalışması mümkün müydü, mümkünse hangi şartlara bağlıydı?

Çalışmak kavramını ders vermek hocalık yapmak olarak anlarsak elbette sorunun cevabı evet olacaktır. İlim almak ve vermenin şartı veren hocaya bağlı bir durumdur. Ortaçağ İslam kültüründe ilim kişinin malıdır. İstedikine istediği şartlarda ve mekânlarda verir. Bu kadın için de erkek için de geçerlidir. Size konunun özünü yansıtmak bakımından birkaç örnek vereyim:

Ebû Derdâ'nın hanımı tabiden olan Ümmü Derda Şam Ümeyye camisinde erkeklere Kur'an-ı Kerim ve yazı dersleri veriyordu. Tabiinin âlime, muhaddise ve müçtehitlerindi. Namazı erkeklerle aynı safta kılıyordu.

6. yüzyılda yaşamış Ebu Sad es-Semani hocaları için yazdığı eserinde 70'ten fazla kadın hocasından bahseder. ez-Zehebî'nin ise kadın hocalarının sayısı 102'dir. Semani'nin arkadaşı, Şam Darülhadis'in ilk hocası İbn Asakir'in ise yine 70'in üzerinde kadın hocası yüzlerce kadın öğrencisi vardır. Bu sorulara cevap verirken şu an elimde üzerinde çalıştığım İbn Hacer el-Askalanî'nin hocası için kaleme aldığı *Meşyaha Meryem* adlı bir kitap var. Kitap, Meryem'in

200'den fazla hocasının olduğunu ve bunların kimler olduğundan yani hocalarından hangi eserleri rivayet ettiğinden bahsediyor. Yine bilindiği üzere İbn Hacer hadis öğrenmeye başlarken kendisine Şam Salihîye'ye gitmesi tavsiye edilmiş, İbn Hacer yaptığı yolculuktan sonra burada Aîşe ve Fatıma bint Abdilhâdî el-Makdisiyye kardeşlerden yüzlerce kitabı dinlemiş ve rivayet etmiştir. İbn Hacer kaleme aldığı *Mu'cem*'inde kadın hocalarından ve onlardan rivayet ettiği eserlerden bolca bahseder ve bahsettiğim bu iki hocasına da özel bir yer ayırır.

Toplum kadın hocaların ders vermesi konusunu nasıl değerlendiriyordu?

Fakihler ne derse desinler insan fitratı olarak özellikle çocukken kadın hocaları tercih eder. Bu konuya parmak basan İbn Hazm, *Güvercin Gerdanlığı* adlı kitabında ilk eğitim ve öğretimini kadınlardan aldığını büyük bir sitayişle anlatır. Rivayet ilminde rivayeti ile tek kalma konusu çok önemlidir. Bu şu demektir: Bir rivayet zincirine sahip hayatta tek kişinin kalmasıdır. Tek kaldığı içinde çok önemli hale gelir. Çok küçük yaşta ihtiyar bir şeyten dinleyen âlime yaşlandığında genelde münferit kalır ve artık kapısı ondan rivayet etmek isteyen öğrenciler ile doludur. Tarihimiz bu örnekler ile doludur. Kısaca bu konuda herhangi bir ayırım söz konusu değildir, hatta kadınların ilim meclislerinin daha çok tercih konusu olduğu bile iddia edilebilir. İlim bir eşya mal gibi görüldüğünden satan, ücret alan erkek hocalar olduğu halde kadınlarda ben bir fazla bir şey görmedim.

Kadın hocaların ders vermesi konusunda verilmiş fetvalar var mıydı? Bunların engelleyici veya teşvik edici niteliği var mıydı?

Bu fetvalar konusu oldukça karmaşık bir konudur ve birçok çelişkiler ile doludur. Kadının dışarı çıkmasının, tırnağının bile görünmesinin haram olduğunu fitneye sebep olduğunu söyleyen Ahmet b. Hanbel'in birçok kadın hocası ve öğrencisi olmuştur. Bazıları kadının sesinin haramlığından, erkekle yalnız kalmasının caiz olmadığından hareketle kısıtlamalardan bahsetse de kadın alimeler bu konulara gayet pratik çözümler bulmuşlardır. Sefere bir akrabaları ile çıkmışlar, kalabalık gruplara dersler vermişler hatta bazen gerektiğinde kendileri dinlemiş, öğrencileri eseri hocaları adına okumuşlardır. Fakat neticede kişinin kadın erkek fark etmez kendisine farz olan ilmi öğrenmesine engel koymak asla caiz görülmemiştir.

Kadın hocaların erkek öğrencileri var mıydı?

Bu sorunun cevabı ve tarihsel derinliği Aişe'den erkekler rivayet etmişler miydi sorusuna verilen cevapta yatar. Cevap evet olunca sonrakiler için hayır olması mümkün değildir. Bir ironi olarak kadınlar hakkında en sert fetvalar Hanbeli mezhebi mensuplarından geldiği halde, en çok âlimenin Hanbeli mezhebinden çıkmasının temeli de buraya dayanır. Önünde kadın sahabeler ve Aişe gibi örnekleri olan bir topluluğu hiçbir fakihin fetvası durduramaz. Kısaca meşyaha literatürüne kısa bir göz atıldığında kadın hocaların yüzlerce erkek öğrencisi olduğu görülür. Örnek olarak Mekke'de hicri 5. yüzyılda Buhari dersleri veren Kerime el- Merveziyye'nin, Yine bir Buhari uzmanı olan hicri 8. yüzyılda Şam'da yaşamış olan Zeynep bint Kemal'in meclislerinde kadından daha çok erkek öğrenci bulunuyordu.

Kadın âlimlerin yazdıkları eserler neler, günümüze ulaşan var mı?

Değişik konularda eserler yazdıkları rivayet edilse de, kadınlar daha çok meşyahalar yazmışlardır. Yapmış olduğum çalışmalarda 100'den fazla eser tespit etmiş durumdayım. Elbette bunlardan günümüze ulaşanlar var. Mesela bir tanesi şu an elimde olan Şühde el-Katibe'nin (öl. 574) meşyahasıdır. Eser, Şühde'nin 28 hocası ve onlardan yapılan rivayetleri içermektedir. Elimdeki başka bir eser ise Meryem el-Ezraiyye'nin meşyahasıdır ve oldukça hacimli bir kitaptır. Yazılmış kitapların dışında kalan eserlerden bahsetmek gerekirse mesela hat yazılarının hepsi birer nevi şahıslara mahsus muhteşem eserlerdir. Tarihimizde katibelik, yani yazıcılık daha çok kadınların yaptığı bir meslekti. Bağdat caddelerinde yazıcılar sokağında genelde kadınlar görev yapıyordu. Bunlardan bazıları hat sanatında o kadar mahir olmuşlardı ki kendi üslupları ile meşhur olmuşlardı. Bunlardan birisi olan Fatıma bint el-Ekra katıldığı bir yarışmada birinci olmuş bin dinar ödül kazanmıştı. Müstakil eserler olarak cem edilmemelerine rağmen klasik

eserler kadın şairelerin şiirlerinden örnekler ile doludur. Müstakil şekilde iki kapak arasında henüz toplanmamış bu eserler üzerinde çalışma yapmak gerekir.

Tüm bunlardan hareketle Ortaçağ İslam toplumunda kadının eğitim müesseselerindeki konumlanışı ile kamusalılığı arasında ne gibi bir ilişki bulunmaktadır?

Ortaçağ İslam toplumunda öğretim kurumları tamamen müstakil ve çoğunlukla şahsi vakıflara bağlı olduğundan tamamen bir bağımsızlık söz konusudur. Burada devlete ait olanlar mesela Hz. Ömer'in açtığı kütüphaneler, Nizamü'l-mülk'ün medreseleri devlet idarecilerinin denetim ve yönetimlerindeydi. Eğitim zorunlu değil dini bir vecibeydi. Konuya bu perspektiften bakıldığında mesele daha iyi anlaşılır diye düşünüyorum.

Hz. Peygamber döneminden Abbasilere kadarki süreçte bu bağlamda nasıl bir değişim yaşanmıştır?

Medine'de Müslümanların sayılarının artmasıyla beraber kadınların Peygambere ulaşmaları da zorlaşmış, onlar da Rasulullah'tan kendilerine özel bir zaman ayırmasını rica etmişlerdir. İyi niyetle yola çıkılarak yapılan bu uygulama sonraları kadınların aleyhine bir durum oluşturmuştur. Hz. Ömer'in kadınlara karşı sert tavırları malumdur. Hemen Rasulullah'tan sonra kadınların mescitlere gitmeleri kısıtlanmaya başlamıştır. Kadınların sosyal durumlarındaki değişim günümüz zengin aristokrat kadınların kızların durumları ile aynıdır. Başkent Şam olduktan sonra Medine yüz karası birçok olay ile karşılaşmıştır. Sokaklarda gazinolar, meyhaneler çoğalmış, güzide sahabelerin torunları varlık içinde yüzerken yanlarında travesti şarkıcılar ile yolculuklar yapmışlar, edepten ve hayâdan uzak bir şekilde güzellikleri ve asaletleri ile övünmüşlerdir. Şehit ve gazi babalarının, dedelerinin servetini har vurup harman savurmuşlardır. Bu konuda maalesef hala tarihimizde bir yüzleşme yapılamamaktadır. Merak edenler *Kitabu'l-Eğani*'ye bir göz atsalar yeter. Kültür tarihimizde yazılan ilk hacimli eserden birisinin *Eğani*, şarkılar, şarkıcılar üzerine olması üzerinde durulacak kadar ilginç değil mi?

Ortaçağ İslam toplumundaki meslek tercihi konusundaki geleneksel eğilim kadınların eğitim tercihini belirlemede rol oynuyor muydu?

Bu soruya bir aşağıdaki soru ile beraber cevap vermek gerekirse tarihsel süreç olarak olaya bakıldığında Şam'ın başkent olması, Nizamiye medreselerinin açılması, Osmanlı'nın İstanbul'u fethi ve İslam dünyasına hükmetmesi, paradoksal olarak kadının eğitim ve öğretimine olumsuz etkide bulunmuştur.

Şam ve İstanbul'un fethi doğal olarak Bizans kültürünün de Müslüman topluma sızması anlamına geliyor. İbn Haldun'un dediği gibi göçebeler, yerleşikleri fethediyor, fakat zamanla yerleşik oluyorlar, onların kültürlerini alıyorlar. Medreselere gelince nizamiye medreseleri

büyümekte olan unortadoks (sünni olmayan) tehlikelere karşı bir kalkan olarak düşünülerek kurulmuştur. Sünni düşüncenin yerleşmesinde özellikle Osmanlıda yayılmasında çok önemli bir enstrüman olarak devlet tarafından kullanılmıştır. Mülkü amir, hukukçular ve din adamları adeta mahşerin üç atlısı gibi aynı eğitim ve öğretimi alarak aynı okuldan mezun olmuşlardır. Bir de bu medreselerin yaygınlığı, eğitimin ücretsiz oluşu, yatılı oluşu, öğrencilerin burslar aldıkları hesaba katılırsa ne kadar etkili olduğu görülecektir. Çeşitli sebeplerle idareci, din adamı, hukukçu olarak görev alamayacak kız öğrencilerin bu okullar vasıtası ile ne kadar mağdur edildiği görülecektir. Buraların birer fıkıh okulu olduğu ve hadis gibi geleneksel bir geçmişi olmadığı da hesaba katıldığında medreselerin kadın eğitiminin gerilemesinin müsebbiplerinden birisi olduğu fark edilecektir. Selçuklular dönemi İslam toplumunda kadınların sosyal hayatta aldıkları roller düşünüldüğünde, eğitim ve öğretim seviyeleri bakımından zirveye çıktıkları bir dönem olurken, Osmanlı dönemi adeta kadının toplumdan silindiği bir dönemi ifade eder. İslam tarihini Osmanlıdan ibaret sananlar bu durumdan yola çıkarak İslam toplumunda kadının rolünün zayıflığını ifade ederken veya öyle olduğunu düşünürken büyük bir yanılgıya düşmektedirler.

Mevcut literatürü değerlendirmenizi istersek, alandaki eksiklikler ve sorulması gerekenler bağlamında, hangi hususların altını çizersiniz?

Bir toplumun yarısı kadınlardan oluştuğuna göre bu yarım kısım aktif olarak sosyo-kültürel ve çalışma hayatında yerini almadan bu toplumun kalkınması imkânsızdır. Dünyanın en geri kalmış ülke toplumlari Müslüman toplumlardır. Okuma yazma oranın en düşük olduğu yerler yine buralardır. Afganistan'da kadınların okum yazma oranı %5'in altındadır. Durumun böyle olmasında elbette kadınlarınıza okuma-yazma öğretmeyin türü mevzu/uydurma hadislerin, ulemanın fetvalarının rolü büyüktür. Açlık ve sefaletin en çok olduğu yerler, çocuk ölümlerinin en fazla olduğu yerler hep kadınların haklarının ellerinden alındığı, horlandığı toplumlardır.

Kadın düşmanlığı ile uydurulmuş birkaç hadis ve fetvadan yola çıkarak olaylara bakarsak, eğitimin karma olmasına karşı çıkararak mücahitlik yaptığımızı sanırsak durum tahminlerden daha vahim demektir. Müslüman toplumların güçlü olduğu dönemler kadınlarında sosyo-kültürel olarak toplumda yerini aldığı dönemleridir.

Önce adam gibi feministliğin neden ortaya çıktığını anlamak, sonra da kadın hakları, pozitif ayrımcılık için mücadele etmek gerekir. Bunları yaparken de illa batıdan örnek alarak yola çıkmak gerekmez. Bizim ilk feministlerimiz Rasulullah'ın kadın arkadaşlarıdır. Bir örnek vermek gerekirse Ümme Seleme'den bahsedebiliriz. Rasulullah'ın okuduğu ayetleri dinleyen Ümmü Seleme ayetlerin hep erkeklerden bahsetmesi, müzekker bir hitap şekli olmasına çok

bozulur ve Peygamber'e gelerek "ya Resulullah ayetler neden böyle nazil oluyor da kadınlardan hiç bahsetmiyor" diye sitem eder. Bunun üzerine Ahzap suresi 35. ayeti nazil olur ve hatta sonra nazil olan ayetler hep bu üslup üzeredir:

"Şüphesiz (Allah'a) boyun eğen erkekler ve boyun eğen kadınlar, inanan erkekler ve inanan kadınlar, doğru söyleyen erkekler ve kadınlar, sabreden erkekler ve sabreden kadınlar, gönülden bağlanan erkekler ve gönülden bağlanan kadınlar, sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkekler ve oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkekler ve namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çok hatırlayıp anan erkekler ve kadınlar(var ya) işte bunlara bir bağışlanma ve büyük bir sevap hazırlanmıştır. (Ahzap, 35)

İslam toplumunda kadın ile ilgili belli başlı çalışmaları sıralayın dersek ilk aklınıza gelen eserler hangileri olur?

Şimdi ben uzun zamandır yeni literatürden uzağım. Ama eskilerden bahsetmek gerekirse ilk akla gelen Kehhâle'nin *Alamü'n-nisâ* adlı eseri bu konuda yazılmış tek eserdir. Türkçede ise Mehmet Zihnî'nin *Meşâhiru'n-nisâ* adlı eseri vardır. Hacim olarak küçük, Kehhâle'den özetlenmiş, bir eser de M. Tayyip Okiç hocanın kitabıdır. Bunların dışında özellikle Nusrettin Bolelli'nin *Kadınların Hadis İlmindeki Yeri*, Mehmet Eren'in *Kadınların Hadis İlmine Katkıları* Mehmet Yılmaz'ın *Kadın Muhaddisler* ve Fatma Kavşut'un *Kadınların Hadis İlmine Katkıları* adlı eserini anmak gerekir. Arapça yazılmış eserlerden bahsederseniz oldukça uzun bir liste oluşur. Klasik olarak yazılmış her tabakât kitabında bir bölüm kadınlara ayrılmıştır. Bu yazılan eserin hacmine göre son cilt veya ciltler veya bölümlerdir. Bu ilk eserlerden olan İbn Sad'ın *et-Tabakât*'ından beri böyledir. Bilindiği gibi bu eserin son cildi kadınlara ayrılmıştır. İbn Asakir'in muazzam eseri *Tarihu Medineti Dimaşk*'in kadınlar bölümü müstakil olarak yayınlanmıştır.